

MOLNÁR IMRE

Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom ismérvei*

I. Bevezetés

A cím kiválasztása eleve vitára adhat okot, mert azonnal kiderül, hogy a római büntető-jog dogmatikájával nem átfogóan kívánunk foglalkozni, hanem csak egyes elemeket szeretnénk bemutatni. Ezt két okból tesszük. Az egyik nem monografikus feldolgozást adunk, tekintettel a megjelenés helyének jellegére, ahol csak egy rövidebb tanulmány szerepelhet, továbbá a dogmatikai részek kidolgozása óhatatlanul összehasonlítást kell, hogy jelentsen a modern büntetőjogi dogmatikával, ami sok esetben nem szerencsés, mert a mai kor büntetőjogi dogmatikai kérdéseinek nem ekvivalenciája a római jog fogalmi rendszere. Így legfeljebb csak kísérletek tehetők a két dogmatikai rendszer összevetésére.¹

Célkitűzésünk lényegében a mai bűncselekmény fogalmából kiindulva megkeresni a római jogászok gondolatvilágában megképződött bűncselekmény fogalom ismérveit. Sem a római törvények, sem a jogászok magyarázataiban nem található egzakt bűncselekmény fogalom, mint ami a magyar Büntető Törvénykönyvben megtalálható. A római jogi bűncselekmény fogalmat az egyes jogkönyvekből (*Digesta*, *Codex*, *Institutio*) kell összeállítani (létrehozni) figyelemmel a kazuisztikus szabályozásra.² Az egyes bűncse-

---

* Ez a kis tanulmány jeles alkalomra készült. Ruszoly József professzor 70. születésnapját ünnepeljük, és köszöntjük őt különös tekintettel arra, hogy alkotó erejének és alkotó kedvének teljében érkezett el e jelentős dátumhoz. Ruszoly professzor diák kora óta ismerem, akiről már akkor az a hír járta, hogy egyetemi oktatói pályára készül, kutatói ambíciói vannak. Visszapillantva az azóta eltelt időre, megállapíthatjuk, jól választott. Tudományos munkássága során – mindannyiunk örömeire – elért sikerei nem csak az ő, hanem az „alma máterjának” a nevét is öregbítették. Kedves Jóska, mint kolléga senior, kívánom, hogy további jó egészségekben, változatlan alkotókedvvel folytasd tevékenységedet.

¹ Persze a kérdés ennél sokkal bonyolultabb, mint amint a fentiekben felvázoltuk, ennek ellenére a problémát nem lehet megkerülni, aminek az a lényege, hogy a mai fogalmakban gondolkozva, próbáljuk a római kori büntetőjogi gondolkodásmódot bemutatni.

² A római joggal foglalkozó irodalomban egyértelmű az a megállapítás, hogy a római jogászok nem készítették elméleteket, az egyes jogi megoldásokra, illetve megoldásokhoz, a szabályok kialakítására, az egyes fogalmak létrehozására. Mindig a konkrét döntést hozták meg, amit alig indokoltak. Persze regulák (jogelvek) találhatók, amelyek általános elvként alkalmazandók, lásd például D. 50,17, így *Numquam crescit ex post facto praeteriti delicti aestimatio* (D.50,17,131,1) azaz... a korábban elkövetett bűncselekmény megítélését nem súlyosbíthatja későbbi esemény, körülmény. Vagyis a bűncselekmény elkövetésekor állapotokat kell figyelembe venni a cselekmény későbbi elbírálásánál. Találón mondja Pólay (*A római jogászok gondolko-*

lekmények szabályozásánál található szövegekből lehet levonni az általános elméleti jellegű következtetéseket, illetve a források anyagából absztrakció útján eljutni a kívánt célig.

Ennyi a célkitűzésünk és nem több.

II. A bűncselekmények jelölése, és a büntetőeljárás formák

1. A bűncselekmény jelölésére a különböző irodalmi kifejezéseket figyelmen kívül hagyva a történeti időkben az alábbi kifejezéseket használták: Noxa (noxia), ami inkább összefoglalóan volt használatos, maleficium jelentése károkozás, rossz cselekedet, bűncselekmény általában, ritkábban a császári leiratokban is előfordul; valóságos terminusz technikus jelleggel a delictum és a crimen megjelölés volt szokásban³, különös tekintettel a justinianusi kodifikáció anyagára is.

A bűncselekményekről szóló részt a Digesta 47-es és 48-as könyve tartalmazza. A 47-es könyv címe *De privatis delictis*, azaz a magánbűncselekményekről szóló rész. Ezzel szemben a 48-as könyv címe *De publicis iudiciis*, azaz a nyilvános büntetőeljárásról szóló rész. A két címben a crimen szó nem szerepel, ennek ellenére az adott könyvekben a büntettek kerülnek bemutatásra. A magyar tankönyv irodalomban eléggé elterjedt az a nézet, hogy vannak közbűntettek (crimina) és magánbűntettek (delicta).⁴ A nemzetközi jogi irodalomban úgy tűnik kezd uralkodóvá válni az a nézet, hogy a delictumok és a crimenek között formailag és fogalmilag nincs éles különbség a jogforrásokban.⁵

Tekintsük át a kérdést forrásaink alapján. A Digestában elkülönülő két könyv szerint azt lehetne feltételezni, hogy egymástól elkülönített kétfajta büntettekről beszélhetünk, ahol is a delictum a magánbüntetteket, a crimen a közbűntetteket foglalja magába.

A kérdés nem ilyen egyszerű, ennek ugyanis ellent mondani látszik az, hogy a császári rendeleteket magába foglaló Codexben a bűncselekmények (magán és köz) a 9. könyvben találhatók együtt. A könyvnek nincs címe, vegyesen szerepelnek benne a különböző bűncselekmények, valamint az általános eljárási szabályok, együtt az egész. Azaz nem bontja két csoportra a bűncselekményeket. Tehát ezekből következik, hogy a bűncselekmény jellegük nem vitatható.

dásmódja. Budapest, 1988. 207. p. munkájában) arra a szintre azonban, ahol az absztrakció elméletek kialakítására (pl. jogi személy, vagy birtokelmélet) vezet e jogtudomány kazuista jellegénél fogva nem emelkedhetett, de ez értékéből mit sem von le. A római jogtudomány mélyreható elemzését adja F. SCHULZ: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar, 1961. 360 és pp.

³ Ezzel kapcsolatban lásd ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*. Budapest, 1991. 5-6 p. A szerző véleménye szerint még a justinianusi kodifikáció során sem találhatunk a két szónál következetes elhatárolást, a két fogalom egymásba folyik.

⁴ Lásd ezzel kapcsolatban, BRÓSZ Róbert – PÓLAY Elemér: *Római jog*. Budapest, 1986. 466. p. MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, 2003. 340. p. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, 1996. 571. p. Ezekben a tankönyvekben a delictumok mellett bemutatásra kerülnek crimen megjelöléssel a közbűntettek is. Tekintettel arra, hogy a Marton és a Benedek tankönyvek címe a római magánjog institúciói, így csak a delictumokról, mint kötelmet keletkeztető tényállásokról esik szó ezekben a könyvekben, a crimenek azonban nem kerülnek bemutatásra.

⁵ L. VACCA: *Azioni penali ex delicto*. In: Diliberto, 1993. 195 és pp., továbbá A. WACKE: *Die Zwecke von Busse und Kriminalstrafe nach römischen Rechtsquellen*. In: Acta Jur. et Pol. Szeged, 2004. 421. p.

A két kategória közötti különbséget mégjobban elmossa Macernek a büntető jellegű szabályok jó ismerőjének a nyilvános büntető eljárásról írt véleménye

d. 48, 1, 7, 0 macer 2 iudic. publ. infamem non ex omni crimine sententia facit, sed ex eo, quodiudicii publici causam habuit. itaque ex eo crimine, quod iudicii publici non fuit, damnatum infamia non sequetur, nisi id crimen ex ea actione fuit, quae etiam in privato iudicio infamiam condemnato importat, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum

A jogász azt a kérdést boncolgatja, hogy milyen bűncselekményeknél hozott ítélet tartalmaz mellékbüntetésként infámiát is. A válasz a következő: Az ítéletek nem minden bűncselekménynél (*crimen*) tesznek valakit infámissá, hanem csak abban az esetben, ha az nyilvános eljárás során született. Azoknál a *crimeneknél* ahol nem nyilvános eljárásban hoztak ítéletet, nincs infámia, kivéve, ha a bűncselekmény (*crimen*) olyan kereset alapján került elbírálásra, magánjogi eljárás során, amelynek következményeképpen a törvény infámiát írt elő. (infámiam condemnato importat) vagyis a lopásnál, a rablásnál és a személy sértésnél.

A jogász véleménye alapján megállapíthatjuk, hogy vannak olyan *crimenek*, amelyek nem tartoznak a *iudicia publica* alá, továbbá *crimennek* nevezi a *delictumokhoz* tartozó három bűncselekményt (lopás, rablás, személysértés). Ebből megállapítható, hogy a *delictum* ill. a *crimen* szóhasználati terminológia egymás között összefolyhat, azaz az egyik a másikat nem zárja ki, tehát nem különülnek el egymástól.⁶

Hogy a kérdést tisztán lássuk, további vizsgálatra van szükség. Elsőnek tekintsünk át egy másik ugyancsak Macertől származó szöveg helyet, amelyben szintén a nyilvános büntető eljárást vizsgálja.

D. 48, 1, 1, 0 macer 1 de publ. iudic. non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut iulia maiestatis, iulia de adulteriis, cornelia de sicariis et veneficiis, pompeia parricidii, iulia peculatus, cornelia de testamentis, iulia de vi privata, iulia de vi publica, iulia ambitus, iulia repetundarum, iulia de annona.

A szöveg igencsak egyértelmű. Nem minden *crimen* tartozik a *iudicium publicum* keretébe, hanem csak azok, amelyeket a nyilvános eljárásokról szóló törvények oda sorolnak. Majd ismerteti a vonatkozó törvényeket, amelyekből azonnal kiderül, hogy a korabeli viszonyok szerint megítélendő legsúlyosabb bűncselekményeket magába foglaló törvényekről van szó.

2. Az eddig elmondottakból további kérdésként merül fel a *iudicium privatum* féle eljárás, a *crimenek* vonatkozásában, illetve a *poenalis actio*k viszonya a *civilis actio*khoz.

A kérdést Ulpianus a következők szerint mutatja be:

D. 47, 1, 1, 0 civilis constitutio est poenalibus actionibus heredes non teneri nec ceteros quidem uccessores: idcirco nec furti conveniri possunt. sed quamvis furti actione non teneantur, attamen ad exhibendum actione teneri eos oportet, si possideant aut dolo fecerint quo minus possideant: sed enim et vindicatione tenebuntur re exhibita. item condictio adversus eos competit.

⁶ WACKE: *Busse*. 421. p., valamint ZLINSZKY: i.m. 6. p.

D. 47, 1, 1, 1 heredem autem furti agere posse aequae constat: executio enim quorundam delictorum heredibus data est: ita et legis aquiliae actionem heres habet. sed iniuriarum actio heredi non competit.

D. 47, 1, 1, 2 non tantum in furti, verum in ceteris quoque actionibus, quae ex delictis oriuntur, sive civiles sunt sive honorariae, id placet, ut noxa caput sequatur.

A jogász két oldalról világítja meg a kérdést, először azt taglalja, hogy mi történik abban az esetben, ha a tolvaj meghal, de az örökösei élnek. Megállapítja, hogy az örökösök ellen a lopás miatt büntető kereset a civiljogi per során nem indítható. Persze, ha a tolvaj élne, ezt a keresetet civiljogi eljárás keretében meg lehetne indítani. Majd a kérdést tovább fejtegetve, megállapítja, hogy a lopott dolog felmutatására, illetve annak visszaadására az örökös kötelezhető, de nem a civiljogi perben indítható büntetőkeresettel.

Majd azt az esetet vizsgálja, amikor a sértett hal meg, ilyenkor viszont a sértett örököse büntető keresettel perelhet (2-szeres vagy 4-szeres büntetésre, a iustinianusi szabályok szerint) a tolvajjal szemben. Általánosságban megjegyzi, hogy az egyéb büntetőkeresetek is megadhatók (vagyis más bűncselekményekkel kapcsolatban is) az örökösnek kivéve a személyes sértés (iniuria) esetét, mert annál személyes elégtétel adás áll fenn, ami a sértett halálával tárgyat veszti. Mindkét esetben kialakított döntés a noxa caput sequitur elven alapszik, azaz a büntett és az ebből adódó büntetés is az elkövető személyét követi.

Szövegünkben a következőképpen levonhatjuk, hogy civiljogi eljárás keretében büntető jellegű ítéleteket hozhattak, természetesen ehhez kapcsolódhat a magánjogi igények érvényesítése is.⁷

Végezetül szót ejt Ulpianus arról is, hogy lehetséges e a pénzbüntetésre irányuló igényt nyilvános büntetőeljárás keretében intézni. Erre vonatkozóan álljon itt a következő szakasz:

si quis actionem, quae ex maleficiis oritur, velit exsequi: si quidem pecuniariter agere velit, ad ius ordinarium remittendus erit nec cogendus erit in crimen subscribere: enimvero si extra ordinem eius rei poenam exerceri velit, tunc subscribere eum in crimen oportebit. (D.48,1,3)

A felelet egyértelmű, igen. A sértett fél választásától függ, hogy melyik eljárás keretében kívánja az ügyet rendezni. Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a privata delicta ügyekben, illetve a iudicia publica szerinti eljárásnál nem lehet szigorú, merev elvet érvényesíteni, tekintettel arra, hogy a delictumok is bűncselekmények, így végső soron a fél kérésére, a nyilvános eljárás keretében is lefolytatható az eljárás. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy nincs akkora különbség a crimennek és a delictumok között, mint amit annak általában tulajdonítanak.⁸ Leszögezhetjük, hogy mindkét csoportba tartozó cselekmények bűncselekmények, de a történeti fejlődés és bizonyos szükségszerű

⁷ Lásd ZLINSZKY: i.m. 47. p., aki szerint a delictumok ügyében folytatott privát eljárás is bizonyos szempontokból közelített a iudicia publica-hoz, azaz a nyilvános büntető eljáráshoz.

⁸ Lásd ZLINSZKY: i.m. a 7. jegyzetben mondottakat, továbbá B. SANTALUCIA: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*. Milano, 1998. 244. p. SZÜCS Magdolna: *Az emberi méltóság védelme az ókori Rómában*. Létünk XXXVII. évf. 2007. 4. szám. Újvidék, 113. p. A szerző a kérdést a következőképpen válaszolja meg: e cselekménynek crimen jellegű ad, de az actio iniuriarum ex lege Cornelia mégis magándelictumi jelleggel bír, azaz civiljogi eljárásban is lefolytatható. Az eljárást a sértett indíthatta.

eljárási elvek, illetve a praktikus joggyakorlat, kétfelé tagolta a cselekményeket, s ez megmaradt végül is a iustinianusi kodifikáció idejére is.

3. A következőekben érintőlegesen tekintsük át azokat a forrásokat, amelyek tovább oldják a két bűncselekmény csoport közti különbségeket.

Egyes delictumokat quasi minősített esetként közbüntetettnek nyilvánítottak. Így:

- az éjszakai tolvajokat *fures nocturni extra ordinem audiendi sunt* (D.47,17,1)
- ugyanígy büntetendők a fürdőben elkövetett lopások *idem et in balneariis furibus* (D.47,17,1)
- a fosztogatókat (ez a foglalkozásuk) akiket közmunkára kell ítélni *expilatores, qui sunt atrociores fures in opus publicum* (D.47,18,1,1). Közmunkára csak iudicia publica keretében lehet ítélni.
simili modo et sacculari et drectarii erunt puniendi, item effractores (D.47,18,1,2) továbbá hasonló módon kell büntetni a zsebtolvajokat, a visszaesőket és a betörőket
- ha valaki más örökségét kifosztja *extra ordinem* perelhető (D.47,19,1)

Azt mondhatjuk a felsorolt jogesetek alapján, hogy ezek a lopásnak a minősített esetei, mégsem tartoznak az alaptényállásra vonatkozó civiljogi eljárásba.⁹

Talán érdemes további néhány forrásszöveg részlettel felhívni a figyelmet arra, hogy az egyes jogesetekben igen nagy számban találkozunk olyan szóhasználattal ahol ugyanarra a bűncselekményre hol *crimen*, hol *delictum* megjelölést alkalmaznak.

Álljon itt erre néhány példa:

Codex 9,20 szövegei az emberrablással foglalkoznak, a 7. paragrafusból kiemelt szöveg így hangzik *horum delictorum licentiae maiore severitate* az ezeknek a delictumoknak az elkövetőit főbenjáró büntetéssel büntesd. Majd a 16. §-ban ez áll *super crimine potuerit...* A cselekmény mindkét esetben emberrablás.¹⁰

A büntetésekről szóló 9 könyv 47 cím 18. paragrafus szerint *cum in homicidii crimine et in aliis delictis gravioribus causis ultio differenda non sit ...* emberölés mint *crimen* esetében és a hasonló súlyú delictumok vonatkozásában a büntetésekben nincs különbség. Hasonló gondolatör található a Ulpianus tolmácsolásában a D.48,19,5,2 alatt olvasható szövegben *refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio...* Fontos szempont a nagyobb bűncselekményeknél (*delictum*) is, vajon szándékosan követtek el valamit vagy véletlenül. Minden bűncselekménynél (*crimen*) szükség van erre a distinkcióra.

A büntetések kiszabására való útmutatás általános alapelv, ez minden bűncselekményre vonatkozik. A korszak egyik legkiválóbb jogásza egyenlőségi jelet tesz a *delictum* és a *crimen* közé. Ha ki is mutatható különbség az nem tekinthető lényegesnek. Mégis szabad legyen végkövetkeztetésként az alábbi megállapításokat tenni.

A *delictum* és *crimen* szóhasználat lényegében „bűncselekményre” vonatkozik, függetlenül attól, hogy azok melyik kategóriába tartoznak, azaz a köz- vagy magánbűncselekmények közé.

⁹ SANTALUCIA: i.m. 266–268 p. részletesen foglalkozik az ún. vegyes jellegű bűncselekményekkel (azaz alapesetben magánjogi eljárás alá tartoznak, a minősített esetei viszont már criminaliter üldözendők).

¹⁰ SANTALUCIA: i.m. 293.p. WACKE, Busse: 427. és pp.

Többnyire mégis az mondható, hogy a két kategória között – iudicia publica, delicta privata – a peres eljárás rendje alapján lehet különbséget tenni.¹¹ Annak ellenére, hogy több bűncselekmény esetében ezt a szabályt is áttörték, de mégis a magánosok érdekeit sértő vagyoni és személyiségi jogokat csorbító bűntettek esetén többnyire civiljogi per szabályai alapján, civiljogi perben hoztak ítéletet. Addig az egész közösség rendjét sértő bűncselekmények miatt – nagyobb részt – in publicis iudiciis folyt le az eljárás. Persze itt is van kivétel, mert a rablás (*rapina*) annak ellenére, hogy a Digestában a rablással kapcsolatban Ulpianus a közérdeket nyomatékosan hangsúlyozza a hajótörések és tűzesetek kapcsán felmerülő rablások megjelölésére, amely magánjogi eljárásban bírálandó el.

huius edicti utilitas evidens et iustissima severitas est, si quidem publice interest nihil rapi ex huiusmodi casibus (D.47,9,1,1)

Végezetül megjegyzendő, hogy a civiljogi eljárásba tartozó delictumok miatt csak az érdekelt fél perelhet. Ez következik az actio (kereseti igény, kereseti jog) jellegéből. Ez alól kivételt tesznek a források a sírgyalázás esetében. Itt ugyanis bárki megindíthatta az eljárást.

si nemo erit, ad quem pertineat, sive agere nolet: quicumque agere volet, ei centum aureorum actionem dabo (Ulp. D. 47,12,3 pr.)

Azaz ha senkinek sem fűződik érdeke a perléshez, illetve ha igen, de nem akar perelni, bárki megindíthatja a pert, 100 aranyra neki keresetet adok.

Ezzel szemben a publicia indícióhoz tartozó bűncselekmények esetén bárki feljelentéssel felléphet a bíróságon, hacsak nincsenek egyéb okok ami miatt a jogosultsága korlátozva van (pl. elmebeteg, serdületlen, vagy infamiával sújtott)

itaque prohibentur accusare alii propter sexum vel aetatem, ut mulier, ut pupillus: alii propter sacramentum, ut qui stipendium merent: alii propter magistratum potestatemve, in qua agentes sine fraude in ius evocari non possunt: alii propter delictum proprium, ut infames (Macer D.48,2,8)

A magán és közbűncselekményekre való elkülönítés nyomai a mai élő jogunkban is megtalálhatók, amelyekben bizonyos hasonlóság is található (pl. ha valaki kap egy pofont az utcán, az teljesen rajta múlik, hogy tesz-e feljelentést becsületsértés miatt, vagy nem).

A felmerült ellentmondó szabályozások ellenére mégis a jog egészén belül jól elkülöníthető anyagrészt képezett a büntetőjog, aminek a jellegéből kiindulva a magánjogtól eltérő szabályozást hoztak létre.¹² Ezek az ún. büntetőjogi szabályok – melyek viszonylag szűkített változatban – kerülnek itt bemutatásra, nem különíthetők el a delictumoknál kialakított elvektől, a két anyagrész együtt adja a büntetőjogi elveket.

Jól példázza az általunk mondottakat a kiváló büntetőjogász Macer véleménye: *quod ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, iudicium publicum fuerit nec ne: nam sola sententia, non genus criminis spectatur* (D.48,19,12); vagyis ami az elítélt státuszát

¹¹ Találón mondja KUNKEL: „Es gibt nicht mehr einen Gegensatz von „Privatrecht“ und „Strafrecht“, von „Zivilprozess und Strafprozess“ *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit.* München 1962. 137. p. SZÜCS: i.m. 115. és köv. pp. Az elkövetett cselekmények utáni eljárás során a criminaliter és a civiliter üldözésre egyaránt igenlő választ ad.

¹² KUNKEL: i.m. 131., 135. p., hangsúlyozza, hogy a büntető eljárás irányítása kezdetben a praetor kezében volt. A praetor mint az új magánjog megteremtője döntő befolyást gyakorolt a quaestio működési szabályainak kialakítására. Lásd továbbá SANTALUCIA: i.m. 213 és k. p. a quaestiones perpetuae kialakulását illetően.

illeti (azaz büntetéssel megbélyegzett) nincs különbség, hogy nyilvános büntető eljárásban, avagy *delictum privatum* elbírálása során született az ítélet. Pusztán csak az ítélet rendelkező része számít. Ha elítélték – teljesen függetlenül attól, hogy melyik eljárásban – magánhordja a „megbüntetett” megbélyegzést.

III. A bűncselekmény fogalmi elemei

1. Egy kérdéskör leszűkített, úgymond az egészből kiragadott rész bemutatásánál akkor járunk el helyesen, ha a mai fogalomkörhöz (dogmatikához) viszonyítva (hasznoltva) kívánjuk ezeket a dogmatikai elemeket bemutatni. Pontosabban fogalmazva a mai bűncselekmény fogalomból indulunk ki és arra keresünk választ, hogy beszélhetünk-e az ókori római jogban a mai absztrakt bűncselekmény fogalomhoz hasonló, vagy esetleg azzal azonos bűncselekmény fogalomról. A feltett kérdés egy kicsit mesterkéltnek tűnik, mert Rómában a törvényhozók, illetve a jogtudomány nem adott a maihoz hasonló egzakt bűncselekmény fogalmat. Erre figyelemmel a magyar Büntető Törvénykönyvben található definíció alapján kívánjuk összehasonlító módszerrel a római jogi jogszabályi anyagból kialakítani.

2. A Büntető Törvénykönyv 10. § (1) bek. szerint: Bűncselekmény az a szándékosan – vagy ha törvény a gondatlan elkövetést is bünteti – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli. Némileg eltér e bűncselekmény fogalom Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része című tankönyvében található meghatározásától. E szerint: a bűncselekmény olyan cselekmény, amely tényállásszerű diszpozíciószerű (büntető) jogellenes és bűnös.¹³

Annak ellenére, hogy a két definíció között érezhető különbség van, mégis a két definícióban található fogalmi elemek alapján elindulhatunk az eredeti forrásszövegekben található rendelkezések áttekintésére, illetve azok értékelésére. A két definíció alapján a következő részekre bontva kívánjuk a szövegeket megvizsgálni:

- jogellenesség
- társadalomra veszélyesség
- tényállásszerűség
- bűnösség (szándékosság, gondatlanság)
- büntetendőség (büntetés)

A kérdés az, hogy ezek a modern bűncselekmény fogalmi elemek kimutathatók-e az ókori Róma büntetőjogában.

---

¹³ NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, 2008. 96. p. és köv. A szerző áttekinti a korábbi szerzők által adott bűncselekmény fogalmakat, és azokat figyelembe véve, jut a fentiekben idézett definícióhoz. A későbbiek során e szerint elemzi a kérdést.

IV. A jogellenesség kérdése

I. Sokszor szerepel a szövegekben a *lex vetat*, a törvény tiltja. Amit a törvény tilt, az jogellenes, így ha valaki a törvény tilalma ellenére cselekszik, az jogellenes lesz. A jogellenesség kérdését nem lehet elválasztani a tényállásszerűségtől, de a társadalomra veszélyességtől sem. Hogy mi a jogellenes az általában a tényállásszerűségből derül ki. Álljon itt erre egy példa a rablással kapcsolatban a praetori edictum szövegéből:

praetor ait: " in eum, qui ex incendio ruina naufragio rate nave expugnata quid rapuisse recepisso dolo malo damnive quid in his rebus dedisse dicitur: in quadruplum in anno, quo primum de ea re experiundi potestas fuerit, post annum in simplum iudicium dabo. item in servum et in familiam iudicium dabo". (Ulp. D. 47,9,1 pr.)

A praetor mondja: az ellen aki tűzvészből, házösszeomlásból (földrengés esetén), hajótörésből, hajó vagy tutaj elfogásából valamit elrabolt dolozusán, ezért abban az évben amikor történt az ügy az érték négyszeresére menő, egy év után egyszeresére menő keresetet adok.¹⁴

Az elkövetési magatartásból a tényállásszerűség pontosan kitűnik. Ez a magatartás a rablás egy speciális esete, majd pontosan megjelöli mi a büntetés. A szándékosságot, mint a rablás velejáróját külön is hangsúlyozza. A törvényi tényállás pontos. Elkövetési tárgy, magatartás, elkövető, a kiszabandó büntetéssel való fenyegetettség.

Ulpianus magyarázatot is fűz az edictum szövegéhez *huius edicti utilitas evidens et iustissima severitas est, si quidem publice interest nihil rapi ex huiusmodi casibus* (Ulp. D. 47,9,1,1)

Az edictum hasznossága egyértelmű, szigorúsága meg nagyon célszerű, mert az egész közösségnek érdekében áll, hogy ilyen helyzetben (vészhelyzetben) ne történjen rablás.

A szövegből kitűnik a szerencsétlenség miatti állapotban történő rablás fokozott társadalomra való veszélyessége is. Ez a társadalomra való veszélyesség fejeződik ki a praetori edictumban megállapított tényállásban (törvényi).

További két lényeges megállapítás található Ulpianus magyarázó szövegében. Az egyik a lopás és a rablás elhatárolására vonatkozik.

rapi autem sine vi non potest (D. 47,9,3,5) azaz rabolni erőszak nélkül nem lehet. A lopás is a dolog elvételéről szól, mint a rablás, a különbség az, hogy rabolni csak erőszakkal lehet.¹⁵

A másik eset, amikor valaki a tűzvész közben saját házát védve kárt okoz másnak. Kérdés kötelezhető-e kártérítésre? A jogász véleménye szerint nem, ugyanis nem jár el jogellenesen, aki a sajátját védi, amikor mást nem tehet

nec enim iniuria hoc fecit, qui se tueri voluit, cum alias non posset (Ulp. D. 47,9,3,7)

Tehát a végszükség helyzetben elkövetett cselekmény látszólagos jogellenessége, a helyzet miatt orvoslódik, s ezzel kizárja a jogellenességet.

¹⁴ TH. MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Darmstadt, 1990. változatlan kiadás, 662. p.

¹⁵ SANTALUCIA: i.m. 210. p. le violenze contro le vittime di un naufragio.

2. Tekintsünk át néhány bűncselekményt, ahol kifejezetten szó esik a jogellenességről (iniuria).

Elsőként nézzük az időben legrégebb lex Aquilia rendelkezését:

Lege aquilia capite primo cavetur: "ut qui servum servamve Alienum Alienamve quadrupedem vel pecudem iniuria occiderit (Gaius D.9,2,2)

Aki más rabszolgáját, igásbarmát jogellenesen¹⁶ (iniuria) megöli [...] az ennyit és ennyit kell fizessen.

non puto autem nec verecundiae nec dignitati nec pietati tuae convenire quicquam non iure facere (Call. D. 48,7,7)

A magán erőszakról szóló törvény ismertetésénél azt fejtí ki a jogász, hogy nem felel meg egy személy tisztességének, méltóságának, hogy jogtalanul (jogellenesen) cselekedjen.

Hasonlóan nyilatkozik Ulpianus is a gyilkosokról rendelkező lex Cornelia kapcsán felmerült cselekmény jogellenességét illetően. *lege cornelia de sicariis tenetur, qui, cum in magistratu est esset, eorum quid fecerit contra hominis necem, quod legibus permissum non sit* (D. 48,8,4 pr.)

A lex Cornelia szerint felel az a személy, aki egy ember halála bekövetkezténél olyan magatartást fejtett ki, amit a törvények nem engednek. Contra legem, tehát jogellenesen jár el.

Macer mondja (D. 48,7,3) *per iniuriam tamen ex bonis alienis quid ablatum sit, hac lege teneri eum qui id fecerit*, aki más vagyonából erőszakkal valamit jogellenesen elvitt a magán erőszakról szóló törvény szerint felel.

Nézzünk meg néhány a témánkhoz tartozó császári rendeletet.

Nőrablásnál ... *quod non solum ad iniuriam hominum* (C. 9,13,1 pr.). Nem csak az emberiség elleni jogellenességet...

Ugyanitt (13,2) ...*eam legitimo copulento matrimonio*... aki a házasság törvényes rendjét megértve...

Justinianus császár a sírghalázzal kapcsolatos rendelete szerint *cum sit iniustum et nostris alienum temporibus iniuriam fieri* (C. 9,19,6). Ez jogtalanság, és a mi időnkben jogellenesnek minősül.

3. Pólay¹⁷ kimutatta vizsgálódásai során, hogy a klasszikus kor végére, illetve a poszt-klasszikus korban a jogellenesség fogalma regulaszerűen jelenik meg. A jogászok generaliter beszélnek a jogellenességről. Ennek igazolására álljanak itt a következő forrásszövegek:

...*Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit*... (Paul. Coll. 2,5,1)

...*Sed quod non iure factum est, hoc est contra ius*... (Ulp. Coll. 7,4,3)

¹⁶ A jogellenes károkozással kapcsolatos álláspontokat lásd U. v. LÜBTOW: *Untersuchungen zur lex Aquilia de damno iniuria dato*. Berlin, 1971. 15 és köv. p. H. HAUSMANIZEN: *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*. Wien. A szerző kifejti, hogy a lex Aquilia szerint csak az a kár minősült jogellenesnek, amely a törvényben előírt magatartás szerint jött létre. PÓLAY E.: *Die Frage den Verantwortung im römischen Recht*. Helikon Roma, 1988. 61. és köv. p.

¹⁷ PÓLAY E.: *A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez*. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus XXX. 1993. 95 és köv. p.

...*Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit* (Inst. 4,4 pr)

...*Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat: omne enim, quod non iure fit, iniuria fieri dicitur. hoc generaliter* (Ulp. D. 47,10,1 pr.)

Az adott forrásokból a következő állapítható meg. Különböző szövegezéssel ugyan, de a jogászok véleménye szinte azonos. Jogellenességről akkor beszélhetünk, ha valakinek a magatartása nem jogszerű, ellentétben áll magával a jogrenddel, a jogrend szabályaival. Hoc est contra ius, mint ahogy Ulpianus mondja. Ha valamilyen magatartás a jogszabályokkal ellentétes büntetőjogi relációban az maga után vonja a vonatkozó jogszabálynak a szankcióját (a büntetést).

Ezt erősítik meg az alábbi regulaszerű rendelkezések is.

legis virtus haec est imperare vetare permittere punire (Marc. D. 1,3,7).

A törvény lényege, jellemzője a következő: valamiről szóló rendelkezés, valaminek a tiltása, egy magatartás megengedése, az adott cselekmény büntetése.

Büntetni csak akkor lehet, ha a törvény valamilyen magatartást előír, illetve valamit tilt és az eljáró személy ezt megsérti. Vagyis a magatartása contra ius (jogellenes). Hasonlóan gondolkodik Paulus is egyik regulájában: *nemo damnum facit, nisi qui id fecit, quod facere ius non habet* (D. 50,17,151). Az tekinthető károkozónak, aki törvényellenesen jár el.

4. Hogy a jogellenesség kérdése alapkérdés a bűncselekmények elbírálásánál világosan mutatja az is, hogy a jogellenességet kizáró okokat a források megfelelő magyarázattal felsorolják. Ebből egyértelműen következik, hogy a bűncselekmény elbírálásának kiinduló pontja a jogellenesség. Jogellenesség nélkül nincs bűncselekmény.

Valaki csak akkor kötelezhető kártérítésre, ha olyan cselekményt valósít meg, amit a jog nem enged meg. Amit a jog nem enged meg, annak a következménye a büntető szankció alkalmazása (pl. lopás, rablás, dologrongálás stb. esetén).¹⁸

Forrásaink szerint ezek a következők:

- A sértett beleegyezése kizárja a jogellenességet (*quia nulla iniuria est, quae in volentem fiat* D. 47,10,1,5)
- A törvény megenged bizonyos magatartást ami ugyancsak kizárja a jogellenességet, pl. valaki tréfából arcon legyint valakit, vagy valamilyen sportszerű versengés közben okoz sérülést, amiért nem felel (Ulp. D. 47,10,3,3 *quare si quis per iocum percussit aut dum certat, iniuriarum non tenetur*).
- Iudea fiainak a császári rendelkezés megengedi a körülmetélést (Modestinus D. 48,8,11 pr.)
- Ha egy hivatalnok az állam érdekében jár el és ezzel kárt okoz mivel a köz érdekében járt el nem felel.

¹⁸ Érdekes szöveget olvashatunk a Collatióban a jogellenességgel kapcsolatban *Commune omnibus iniuriis est, quod semper adversus bonos mores fit idque non fieri alicuius interest* (Coll. 2,5,2). Tehát minden iniuria közös sajátossága, hogy a jó erkölccsel ellentétes, s így senkinek sem áll érdekében, hogy ilyet elkövessenek. Ebből is kiviláglik, hogy a jogellenességnek velejárója a társadalomra való veszélyesség.

NÓTÁRI Tamás: *De iure vitae necisque et exponendi*. In: Jogtudományi Közöny, 1998/11. 421–434. p.

- Ugyancsak a törvény alapján nem tekinthető jogellenesnek az a károkozás, amely azért következett be, mert a sajátját védte, mivel mást nem tehetett (Ulp. D. 47,9,3,7 *nec enim iniuria hoc fecit, qui se tueri voluit, cum alias non posset*)
- Ugyancsak kizárt a jogellenesség, ha valaki az éjszaka tettenért tolvajt önvédelemből megöli (Ulp. D. 48,8,8 ... *si quis occiderit, ita demum impune feret*)
- A törvény kizárja a jogellenességet abban az esetben is, ha a sértett vagy hozzátartozója az erőszakos nemi közöszlőt megöli (*eum, qui stuprum sibi vel suis per vim inferentem occidit, dimittendum*. Marcianus D. 48,8,1,4).¹⁹

V. A társadalomra veszélyesség problematikája

I. A kérdés szorosan összefügg a jogellenességgel. A jogalkotás alapján társadalomra veszélyességi alapon hozza létre a bűncselekmények rendjét. Olyan cselekményeket minősít bűncselekménynek, amelyek valamilyen formában veszélyesek a társadalomra.²⁰ Természetesen a társadalmi veszélyesség koronként változhatott. De változást eredményezhetett a társadalmi együttélés változása, a társadalmi rendszer módosulása, az anyagi javak növekedése, egy adott társadalmi rend szellemi áramlataiban, vallási rendjében beálló módosulás is. Ennek alapján módosult koronként annak megítélése, hogy adott viszonyok mellett mi veszélyes a társadalomra. A kérdést csak röviden kívánjuk áttekinteni, figyelemmel a társadalomra veszélyesség és a jogellenesség egymáshoz való viszonyára, illetve modern szóhasználatnál élve a bűncselekmények jogi tárgyára tekintettel is. A társadalomra való veszélyesség és a bűncselekmény jogi tárgy egymástól elválaszthatatlan.²¹ Egy cselekmény azért veszélyes a társadalomra, mert sérti a bűncselekmény mögött lévő jogi tárgyat. Azt is lehet mondani, hogy minden bűncselekmény veszélyes a társadalomra, ami különféle jogi tárgyak veszélyeztetésében jelenik meg.

Ulpianus tudósít bennünket a felségsértés büntetéről a következők szerint:

maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum romanum vel adversus securitatem eius committitur (D. 48,4,1,1)

A felségsértés az a bűncselekmény, amit a római nép, vagy annak biztonsága ellen követek el. Majd ezt követően mintegy húsz elkövetési tárgyat is felsorol. A társadalom

¹⁹ A jogellenesség kizárásával foglalkozó irodalom igen jelentős. Ezek közül csak a legfontosabbakra kívánunk hivatkozni. A. WACKE: *Notwehr und Notstand bei der aquilischen Haftung* SZ 106. (1989) 474 és köv. p. A. WACKE: *Unfälle bei Sport und Spiel römischen und geltenden Recht*. In: Stadion 1978/79 4 és köv. p. HAUSMANINGER: i.m. 22 és köv. p. S. SCHIPANI: *Responsabilità ex lege Aquilia* (Torino, 1969) 306 és köv. p. LÜBTOW: i.m. 119. p. NAGY: i.m. 136. p. kifejti, hogy a jogellenesség kizárásának magyarázata abból adódik, hogy a jogrend nemcsak tilalmakból áll, hanem megengedő normákat is ismer, amelyek a tilalmakat meghatározott előfeltételek mellett megszüntetik. Lásd továbbá a kérdés részletes kifejtését 137–158. pp.

²⁰ Vess össze PÓLAY E.: *A személyiség*. 97. p., valamint SÁRY Pál: *The Criminal reforms of Sulla*. Sectio Jur. et Pol. Tom. XXII. Miskolc, 2004. 137. p. A szerző kifejti, hogy a Sulla féle törvényalkotásnak a célja a közrend elleni bűncselekmények felszámolása, a közbiztonság megszilárdítása, az állami vagyon fokozott védelme volt.

²¹ NAGY F. i.m. 132. p. erről a következőket írja: „annak az alapvető különbségnek a konzekvenciáját, amely a jogi és az elkövetési tárgy között van, Békés Imre vonta le maradéktalanul azáltal, hogy a jogi tárgyat a törvényi tényállás köréből kiemelte, s kizárólag a társadalomra veszélyesség fogalmi körébe helyezte.”

veszélyessége szinte felmérhetetlen. Az állam, a társadalom biztonsága forog veszélyben. A jogi tárgy a római nép, annak állama, vagyis a szent haza.²²

A köztársasági kor végén az erkölcsök lazulásával előtérbe került a házasságtörések büntető jellegű szabályozása (*Haec lex lata est a divo Augusto* Ulp. D. 48,5,1). A törvény Augustus császártól származik. Célja a házasságtörések megfékezésével a régi erkölcs visszaállítása, a család, a házasság – ami a társadalom alapja – tisztaságának a megőrzése.

Julianus így vezeti be a per megindításával kapcsolatban adott választát; mivel a házasságtörések megfékezésére irányuló lex Julia úgy intézkedik. (D. 48,5,5) Törvény célja a házasságtörések megfékezése, a régi erkölcsök visszaállítása.²³

Hasonló szöveg olvasható Tryphoninusnál is (D. 48,5,43) *quoniam lege iulia de adulteriis coercendis ad tuenda matrimonia...* vagyis a törvény a házasságtörések megfékezésére irányult. A császári rendeleteket tartalmazó Codex Iustinianus (9,9,29) is hasonló jelzővel illeti a törvényt *quamvis adulterii crimen inter publica referetur...* bár a házasságtörést büntető törvényt a közéleti viszonyokat sértő crimenek közé soroljuk.

A szövegből kitűnik, hogy a jogi szóhasználatban egyes törvényeket a közéleti viszonyokat sértő törvények közé sorolták. Ami a közéleti viszonyokat sérti az veszélyes a társadalomra. A jogi tárgy a közéleti viszonyok tisztasága, a római család, ami az állam alapja.

2. A személyiségről szóló törvény magyarázatánál többször találkozunk a Digestában *adversus bonos mores* kifejezéssel. A különféle fordulatokból kitűnik, hogy az egyes személyiségi jogok megsértésénél is hangsúlyozottan ügyeltek a cselekmény társadalomra való veszélyességére. Vagyis nemcsak az egész közösség érdekét sértő cselekményeket büntették, hanem a polgárokat sértőket is. A személyisértés, mint bűncselekmény a jó erkölcsökbe ütközik, a jó erkölcsök kifejezés a társadalom erkölcsi felfogását tükrözi.

Álljanak itt erre az alábbi példák.

Ait praetor: "qui adversus bonos mores convicium cui fecisse cuiusve opera factum esse dicetur, quo adversus bonos mores convicium fieret: in eum iudicium dabo" (Ulp. D. 47,10,15,2). aki a jó erkölcs ellen közbotrányt okoz... *sed quod adicitur a praetore "adversus bonos mores" ostendit non omnem in unum collatam vociferationem praetorem notare, sed eam, quae bonis moribus improbatum quaeque ad infamiam vel invidiam alicuius spectaret.*

²² Szabad legyen erre egy példát hozni. Ulpianus a felségsértés bűncselekményének tényállás ismertetése előtt a következő „bevezetést” írja. *proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur* (D. 48,4,1 pr.), azaz a szentségtöréshez közeli bűncselekmény az, amelyet felségsértésnek mondanak. Ettől pontosabban nem is lehet fogalmazni. Ez a bűncselekmény olyan, mint a „szentségtörés”, mindazon eszmék, szent érzeltek sértése, amihez egy nép ragaszkodik. Hasonló véleményen van SANTALUCIA (i.m. 195. és köv. pp.), amikor ezt írja: *deinde definitivo assetto al delitto di lesa maestà, operando una minuta elencazione degli atti costituenti offesa alla sicurezza dello stato e all'integrità delle sue istituzioni, che potevano essere perseguiti dinanzi all'apposita quaestio.* A kérdés átfogó elemzését adja SÁRY a törvény keletkezésének társadalmi körülményeit is figyelembe véve. SÁRY P.: *A lex Cornelia de maiestate.* Studia Iurispr. Doct. Miskolciensium, Tom. 3. Miskolc, 2003. 313. és köv. p.

²³ Vö. SANTALUCIA i.m. 201. és köv. pp.

idem ait "adversus bonos mores" sic accipiendum non eius qui fecit, sed generaliter accipiendum adversus bonos mores huius civitatis. (Ulp. D. 47,10,15,5-6).

A praetor csak olyan botrányokozással kapcsolatban jár el, amelyek sértik a jó erkölcsöt.

Majd tovább folytatja a jogász: a jó erkölcsökkel ellentétes kifejezést úgy kell érteni, hogy az nem annak a személynek a jó erkölcsét támadja, aki ezt cselekedte (persze azt is támadhatja), hanem az államnak (a közösségnek) a jó erkölcsére kell értenünk.

Ulpianus a tűzvész, hajótörés kapcsán történő rablások társadalomra való veszélyességét emeli ki (D. 47,9,1,1)

Huius edicti utilitas evidens et iustissima severitas est, si quidem publice interest nihil rapi ex huiusmodi casibus. et quamquam sint de his facinoribus etiam criminum executiones, attamen recte praetor fecit, qui forenses quoque actiones criminibus istis praeposuit.

Az egész közösségnek érdekében áll, hogy ilyen szerencsétlenségek előfordulásakor ne történjen ilyen bűncselekmény. A büntetésben is megnyilatkozik – a visszatartó erő miatt – a különleges veszély a közösségre nézve, ugyanis a rablás kapcsán a rabolt dolog négyszeresére menő büntetés mellett az állam javára ugyanennyit kell megtéríteni

...in quantum edicto praetoris actio daretur, tantum et fisco dare debere (D. 47,9,3,8).

A jogi tárgy, amit a cselekmény sért, az emberi közösség biztonsága.²⁴

Rómának nagyon fontos érdeke fűződött az egyiptomi gabona behozatalához, ez volt Róma éléskamrája, így különösen veszélyes volt az ezzel kapcsolatos visszaélés. Emiatt külön törvényt hoztak az élelem biztosítására.

Lege iulia de annona poena statuitur adversus eum, qui contra annonam fecerit societatemve coierit, quo annona carior fiat. (Ulp. D. 48,12,2 pr.)

A lex Julia értelmében büntetés vár arra, aki valamit is tesz a gabonaellátás ellen, vagy arra társul, hogy a gabona drágább legyen.

Jogi tárgy a római nép biztonsága.

Jusztiniánusz császár korában (Kr. u. 533.) újra szabályozták a nőrablásról szóló bűncselekményt. Álljon itt ennek rövid kivonata:

raptores virginum

pessima criminum peccantes capitis supplicio plectendos decernimus, et maxime si deo fuerint virgines vel viduae dedicatae (quod non solum ad iniuriam hominum, sed ad ipsius omnipotentis dei inreverentiam committitur, maxime cum virginitas vel castitas corrupta restitui non potest (C. 9,13,1 pr.)

Erényes szüzek, vagy özvegyasszony elrablói halálra kell ítélni, ha az elrabolt személyek isten számára voltak szüzek, vagy bizonyítottan szüxies hajadonok, így a cselekmény nem csak emberek elleni jogtalanságnak számít, hanem magával a mindenható

²⁴ A társadalomra veszélyesség kérdését a tűzvészokozásnál (D. 48,8,1. pr.), valamint a D. 48,8-ban foglalt emberöléssel kapcsolatban részletesen tárgyalja KUNKEL i.m. 64–70. pp. Meglátása szerint ezek a cselekmények az összezsúfolódott nagyvárosi élettel állnak összefüggésben. Az erőszakos bűncselekmények elkövetőit csak határozott rendőri módszerekkel lehetett féken tartani. A Sulla féle törvény Kunkel szerint elsődlegesen nem az emberek személyét védte, hanem az emberek közösségét. „Es handelte sich bei dem ganzen Komplex dieser Vorschrift ja nicht um den Schutz des Individuums, dessen Rechtsstellung den Inhalt der Norm hätte beeinflussen können, sondern um das Interesse der öffentlichen Sicherheit.” Álláspontja szerint a társadalomra való veszélyesség hozta létre az ilyen jellegű törvényi intézkedéseket. Vö. továbbá SANTALUCIA: i.m. 58. p.

istennel szembeni tiszteletlenség körébe tartozik, különösképpen mivel a szüzességet vagy a bencskolt szeplőtelenséget nem lehet visszaállítani.

Keresztény korban született a törvény, így az új vallás szerint különösen veszélyes magatartást büntet, hisz Istennek szentelt nőn is csorba esett. Ezt kívántra meg a korabeli társadalmi érdek.

Hasonlóan veszélyesnek tartja nagy Constantin császár (rendelete kiadva Kr. u. 358.) a régi római vallás papjainak a működését. Ezek az emberi nemnek az ellenségei, a mi közösségünket, de magát az állam vezetőjét is zaklatják, akik ilyen mágiával foglalkoznak, azokat a nép ellenségének kell tekinteni.

A régi vallási világ papjainak a tevékenysége különösen veszélyes volt a keresztény egyház működésére, hisz a rendelet kiadása előtt nem sokkal lett megtúrt vallás a kereszténység. A császárnak alapvető kötelessége volt az új rend védelme, ezért kellett a leg súlyosabb büntetést is kilátásba helyezni.

humani generis inimici credendi sunt, tamen quoniam qui in comitatu nostro sunt ipsam ulsant propemodum maiestatem, si quis magus vel magicis contaminibus aduetus, qui maleficus vulgi consuetudine nuncupatur (C. 9,18,7 pr.)

ne divina nimera et labore hominum sternerentur (C. 9,18,7,4), nehogy az isteni ajándék (az új vallás) és az emberek munkái leromboldjanak.²⁵ A törvény célja az új vallás alapján a társadalmi rend védelme (jogi tárgy).

VI. A bűncselekmény tényállása

I. Előre kell bocsájtani, hogy a római jog forrásaiban rendszerezett, egzakt tényállással nem mindig találkozunk. Pontosabban úgyis fogalmazhatunk, hogy a tényálláshoz kötöttség nem olyan merev, mint a mai büntető törvénykönyvek szövegezése. Tehát gyakran előfordul, hogy a tényállási elemek a törvényi rendelkezés különböző szakaszaiban találhatók meg. Ezért a kutató kényszerül rá arra, hogy több szakaszból állítson össze egy (törvényi) tényállást. Az képezi feladatunkat, hogy kimutassuk mennyire nevezhető a római jogi bűncselekmények rendje mai szemmel nézve tényállásszerűnek. Ehhez néhány jellegzetes bűncselekmény tényállását vesszük vizsgálat alá.

A legtöbb tényállás szerkezetében megegyezik a mai tényállással. A szöveg rendelkező résszel kezdődik, megmondja, hogy milyen magatartást tilt, illetve milyen büntettről van szó, majd a szöveg végén található a büntetéssel, illetve a büntetendő tételekkel való fenyegetettség, de kezdődhet a szöveg rögtön a büntetéssel is.

²⁵ Némely vonatkozásban más értelmet ad a forrásoknak SANTALUCIA: i.m. 282. 39-es jegyzet. A büntetés oldaláról közelíti meg a kérdést SÁRY Pál: *A büntetés célja és főbb büntetéskészabási tényezők az ókori Rómában*. Sec. Jur. et Pol. Tom. XVI. Miskolc. 1999. 190. és köv. p. Álláspontja szerint a büntetésekkel lehet a legjobban megfékezni a bűnözőket, így a büntetés az állam javát szolgálja. (rei publicae utilitas D. 48,8,1 pr.), azaz a bűnözők eltávolítása a társadalomból. A cél lényegében nem más, mint a társadalom tisztességes tagjainak nagyobb biztonság nyújtása, amivel az állam rendjét, stabilitását is védik. Lásd továbbá SÁRY: *Lex Comelia de sicariis*, 323. p.

2. Elsőként tekintsük át az emberölésre vonatkozó szabályozást.

Lege Cornelia de sicariis et veneficis tenetur, qui hominem occiderit quive hominis occidendi furtive faciendi causa cum telo ambulaverit (Marcianus D. 48, 8, 1 pr.)

Az orgyilkosokról és a méregkeverőkről rendelkező lex Cornelia szerint felel (büntetendő) az, aki embert öl, aki emberölés és rablás céljából fegyverrel járkal.

- *qui hominis necandi causa venenum confecerit dedit* (D. 48, 8, 1, 1): aki emberölés céljából mérget készített vagy adott át valakinek
- *et qui hominem occiderit, punitur* (D. 48, 8, 1, 2): aki embert öl, azt büntetni kell
- *legis corneliae de sicariis et veneficis poena insulae deportatio est et omnium bonorum ademptio* (D. 48, 8, 3, 5): a büntetés szigetre való deportálás (ami a római polgári jog elvesztésével jár) és minden vagyonától való megfosztás.

A császárkorban a császári rendeletek szigorítottak a büntetésen *sed solent hodie capite puniri, nisi honestiore loco positi fuerint, ut poenam legis sustineant: humiliores enim solent vel bestiis subici, altiores vero deportantur in insulam* (D. 48, 8, 3, 5), az újabb rendelkezések szerint halálbüntetés került kiszabásra, kivéve az előkelőket, akiket továbbra is szigetre deportálta, az alacsonyabb rendűeket vadállatok elé vetették.²⁶

A lex Cornelia féle törvényt, amely C. Sullától származott (Kr. e. I. sz. eleje) a különböző császári rendeletekkel bővítették, egyrészt kidolgozták az emberölés különböző eseteit, másrészt egyéb bűncselekményeket is a törvény által rendelt büntetés alá vonták. Az összevonás csak a büntetés vonatkozásában áll fenn.

E mellett, s ez sokkal lényegesebb, részletesen kidolgozták a gyilkossággal kapcsolatos különböző eseteket.

Külön vizsgálják a nem szándékos emberölés esetét (*non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse, et qui hominem non occidit, sed vulneravit, ut occidat, pro homicida damnandum* D. 48, 8, 1, 3).

Aki nem szándékosan ölt, az felmenthető. Nem azt mondja, a jogász, hogy fel kell menteni, csak a lehetőséget adja meg, ha nem bűnös.

Azt viszont, aki ölési szándékkal sebesített meg valakit, de a halál nem következett be, ennek ellenére mintha ölt volna, úgy kell felelősségre vonni. Azaz a kísérletet úgy rendeli büntetni, mintha befejezett cselekmény volna.²⁷ Ezt erősíti meg Hadrianus császár rendelkezése is.

divus hadrianus in haec verba rescripsit: "in maleficiis voluntas spectatur, non exitus" (D. 48, 8, 14).

A bűncselekményekben a szándékot kell figyelembe venni nem az eredményt.

²⁶ A bemutatott törvényi részek a Sulla által hozott törvényszöveg császárkori módosítását is magába foglalják. A törvény létrejöttének körülményeit, okát és célját lásd részletesen SÁRY: *Lex Cornelia de sicariis* 303–20. pp. Vesd össze továbbá KUNKEL: i. m. 38. és köv., 65. és köv., 133 és köv. pp. Álláspontjának lényegét a törvény létrejöttével kapcsolatban a 24-es jegyzetben ismertettük. Ugyancsak a közérdeket, a társadalom biztonságát hangsúlyozza Joachim ERMANN (*Strafprozeß, öffentliches Interesse und private Strafverfolgung*, Köln–Weimar–Wien, 45. és köv. p. figyelemmel a 138. jegyzetre is) aki az egyes gyilkossággal kapcsolatos bűncselekmények szabályozásánál a társadalom biztonságát tekinti elsődleges szempontnak.

²⁷ Lásd SANTALUCIA: i. m. 146, 209, 210, 261–262. pp.

Visszatérve a nem szándékos emberölésre a törvény császári rendeletekkel történő kiegészítésében több olyan hely található, ami enyhébb büntetéssel, de büntetni rendeli a cselekményt.

Így: *sed et id quod amatorium appellatur: sed hoc solum notatur in ea lege, quod hominis necandi causa habet. sed ex senatus consulto relegari iussa est ea, quae non quidem malo animo, sed malo exemplo medicamentum ad conceptionem dedit, ex quo ea quae acceperat decesserit* (D. 48,8,3,2) aki nem szándékosan adott egy nőnek gyógyszert a magzat megerősítésére, de a magzat elhalt a rossz példa miatt, illetve a hozzá nem értés okán kitiltás büntetéssel kell sújtani a gyógyszeradót.

Hadrianus császár ugyancsak helyesnek tartotta az elkövetőnek a városból való kitiltását, mert gondatlanságából (lascivia- tobzódás, durva játék) ember halál következett be:

cum quidam per lasciviam causam mortis praeuisset, comprobatum est factum ignatii taurini proconsulis baeticae a divo hadriano, quod eum in quinquennium relegasset (D. 48,8,4,1).

Több szabály foglalkozik az erős felindulásban elkövetett emberöléssel. Az erős felindulásban elkövetett cselekmény miatt az alapesettől enyhébb büntetést kell kiszabni:

sed et in eum, qui uxorem deprehensam in adulterio occidit, divus pius leviozem poenam irrogandam esse scripsit (D. 48,8,1,5).

A tényállások ugyanígy találhatók a császári rendeleteket magábafooglaló Codexben is, de talán egy kicsit rövid szerkesztéssel:

is, qui cum telo ambulaverit hominis necandi causa, sicut is, qui hominem occiderit vel cuius dolo malo factum erit commissum, legis corneliae de sicariis poena coercetur (C. 9,16,6).

Az, aki emberölési célzattal felfegyverkezve járkal a gyilkosságokról szóló lex Cornelia szerint büntetendő, éppúgy mint az aki embert ölt, vagy szándékos cselekményével azt okozta. Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a szabályozás szinte a mai kor szintjén történt meg.²⁸ Azaz megtalálható a tényállásban az elkövető, a sértett (elkövetési tárgy), valamint a jogi tárgy az emberi élet védelmezése, az elkövetési magatartás, a bűnösségre utalás, a szándékossági alakzatok árnyalt formációi és a gondatlan emberölés esetei, a büntetési tétel.

Az elmondottak megerősítésére nézzünk meg röviden más bűncselekményeknél is a törvényi alakzatot. Az állami pénzek elsikkasztásának megbüntetéséről a következők szerint intézkedtek *sed et si de re civitatis aliquid subripiat, constitutionibus principum divorum traiani et hadriani cavetur peculatus crimen committi* (Marc. D. 48,13,5,4).

Ha valaki a rábízott állami vagyonból vesz el valamit, Traianus – Hadrianus császárok rendelkezése értelmében sikkasztás büntetést követi el.

peculatus poena aquae et ignis interdictionem, in quam hodie successit deportatio, continet. porro qui in eum statum deducitur, sicut omnia pristina iura, ita et bona amittit (D. 48,13,3).

A sikkasztás büntetése az aquae et ignis interdictio (a római polgári jog elvesztése) így vagyonát is elveszti:

qui testamentum amoverit celaverit eripuerit deleverit interleverit subiecerit resignaverit quive testamentum falsum scripserit signaverit recitaverit dolo malo cuiusve dolo malo id factum erit, legis corneliae poena damnatur (Paulus D. 48,10,2).

²⁸ Az emberölés magyar szabályozása sok hasonlóságot mutat a római jogi szabályozással (Btk. 166–167. §).

Aki végrendeletet ellop, eltüntet, elrabol, megsemmisít, elsikkaszt, letöröl (viasztábláról), meghamisít, hamisítva aláír, szándékosan rosszul olvas fel, vagy akinek nagy rosszhiszeműségével készül egy végrendelet a *lex Cornelia de falsis* szerint büntetendő

poena falsi vel quasi falsi deportatio est et omnium bonorum publicatio: et si servus eorum quid admiserit, ultimo supplicio adfici iubetur (Marc. D. 48,10,1,13)

Az okmányhamisításnak vagy hamisítási kísérletnek a büntetése *deportatio* (római polgári jog elvesztése) és teljes vagyon elkobzása.

Az elkövetési magatartásnak szinte teljes felsorolását adja:

si liberum hominem emptor sciens emerit, capitale crimen adversus eum ex lege fabia de plagio nascitur, quo venditor quoque fit obnoxius, si sciens liberum esse vendiderit (Ulp. D. 48,15,1).

Ha egy vevő tudatosan szabad embert vásárol meg, cselekménye a *lex Fabia* alapján emberrablásnak minősül és főbenjáró (*capitalis*) büntetést von maga után, s amely bűncselekményben az eladó is bűnös (bűnrészes), ha tudatosan szabad embert adott el.

Egyébként a császári rendeleteknél a törvények szövegezése és szerkesztése is hasonló a mai magyar rendelkezésekhez. Álljon itt erre néhány példa:

si tutor pupillam quondam suam violata castitate stupraverit, deportatione subiugetur atque universae eius facultates fisci viribus vindicentur (C. 9,10,1)

Ha a gyám gyámleányát megerőszakolja száműzetésre (*deportatio*) büntetendő, valamint teljes vagyonelkobzásra

si qua cum servo suo occulte rem habere detegitur, capitali sententia subiugetur (C. 9,11,1 pr.).

Az az asszony, aki saját rabszolgájával él együtt, kapitális büntetéssel legyen sújtva.

si quis in parentis aut filii... .. parricidii continetur... .. poena parricidii punietur... (C. 9,17,1).

Aki apjának (szüleinek) vagy fiának a meggyilkolásában részt vett, azt apagyilkosság büntetésével torolják meg.

Annak ellenére, hogy a tényállási elemeket tovább vizsgálnánk megnyugtató módon kijelenthetjük, hogy a modern tényállási elemek a római kori jogszabályokban is bűncselekmény fogalmi jellemzőjeként benne voltak. A tényállásszerűséget kialakították és alkalmazták az egyes bűncselekményekre nézve.²⁹

VII. A bűnösség kérdése

1. Az előbbieken a tényállásszerűség vizsgálatánál már utaltunk arra, hogy a bűncselekményeknél a bűnösséget alapján véve – néhány kivételtől eltekintve – az elkövető szándékos magatartása alapozza meg. A rendelkezés szövegéből ez a szándékosság rendszerint kiderül: *qui hominem occiderit* (Marcianus D. 48,8,1 pr.) aki embert öl. *quod adversus populum romanum vel adversus securitatem eius committitur* (Ulp. D. 48,4,1,1) aki a római nép ellen, vagy annak biztonsága ellen bűncselekményt követ el.

²⁹ Természetesen ennek a tanulmánynak nem lehetett a tárgya, hogy az összes bűncselekménynél megvizsgáljuk a tényállásszerűség elemeit, az elmondottakból viszont következik, hogy a tényállásoknál minden mai fogalmi elem ismert volt, és ezeket alkalmazták is, hisz ezek nélkül a különböző bűncselekményeket nem lehetett volna egymástól megkülönböztetni. Vö. SÁRY: *Criminal Reforms*. 137–138. pp.

Tehát magából az elkövetési magatartásból következik a cselekmény szándékossága. Ezt erősíti meg a császári kor kiváló jogásza Paulus, amikor a következőket mondja ... *sed an dolo quid factum sit, ex facto intellegitur* (D. 44,4,1,2). Hogy mi a szándékosság, azt a cselekményből tudjuk meg, vagyis abból, hogy az elkövető milyen magatartást tanúsított, tudta és akarta-e a cselekményének következményét.

Természetesen ennek ellenére, találkozunk a bűncselekmények szövegénél olyan szerkesztéssel is, hogy a jogalkotó hangsúlyozza a szándékosságot (*dolus*), de a legtöbb esetben erre nem kerül sor. Vagyis a cselekmények jelentős részét csak szándékosan lehet elkövetni (pl. rablás, lopás, erőszakos nemi közöszlés, nőrablás, házasságtörés, állami pénz elsikkasztása, közösség elleni erőszak, magánszemélyek elleni erőszak, vesztegetés stb.).³⁰

Tekintsük át azokat a bűncselekményeket, ahol a gondatlan magatartás is büntetés alá esik.

Az emberöléssel kapcsolatosan:

- a vadászaton a vadra dobott fegyverrel embert találnak el (*cum in venando telum in feram missum hominem interfecit* D. 48,19,11,2 Marcianus)
- halált okozó kocsmái verekedés esete, *casu magis quam voluntate homicidium admisit* (D. 48,19,1,3)
- pajkos játék közben az egyik résztvevő leesik, majd később meghal, ami a játékosok tobzódására (gondatlanság) vezethető vissza. *cum quidam per lasciviam causam mortis praeuisset, comprobatum est factum* (mondja Hadrianus D. 48,8,4,1)
- a gondatlan tűzvész okozás is büntetendő (*vero casu, id est neglegentia, aut noxiam sarcire iubetur* Gaius D. 47,9,9)
- a gondatlan tűzvész okozásra ugyancsak Gaius hivatkozik, mint ami büntetés alá esik (D. 47,9,11)
- a foglyok őrzésével kapcsolatban, ha őrzést teljesítő katonák gondatlansága következtében ezek a foglyok megszöknek, abban az esetben a katonákat meg kell büntetni (D. 48,3,12 pr., valamint D. 48,14,3 és 6).

2. A kérdést Ulpianus pontosítja az alábbi forrásszövegekben:

refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere (D. 48,19,5,2)

Tehát a bűncselekményeket szándékosan vagy *casu* (véletlenül) lehet elkövetni. A véletlen elkövetés eseteiben a szövegekben mindig megtalálható a gondatlan magatar-

³⁰ MOMMSEN: i.m. 667–682. pp. NAGY: i.m. 159 p. a következőket mondja a bűnösséggel kapcsolatban: A bűncselekmény-fogalom rendszerében a bűnösség a cselekmény tényállásszerűségét és (büntető) jogellenességét feltételezi, vagyis (büntető) jogellenesség nélkül nincs bűnösség, ellenben lehetséges a (büntető) jogellenesség megállapítása bűnösség hiányában. A kérdést részleteiben vizsgálja elsősorban a felróhatóság oldaláról, s végül az alábbi meghatározását adja a kérdésnek: A bűnösség felróható pszichés viszony az elkövető és a társadalomra veszélyes cselekménye, illetve ennek következménye(i) között. (162. p.) Lásd továbbá ZLINSZKY: i.m. 31. és köv. pp. a kérdés vizsgálatánál a vétőképességből indul ki.

tás, ami az alapját képezi a büntetésnek. Másrészt aligha értjük meg, hogy a klasszikus jogászok a magánjog területén olyan nagyfokú precizitással kidolgozott culpa fogalmakat miért nem alkalmazták terminus technikus jelleggel a büntetőjog területén. Az adott magatartásból viszont kiderül, hogy minden esetben gondatlanságról (hanyagságról) kell beszélnünk.³¹

Egyetlen olyan bűncselekményt találunk a lex Aquiliában szabályozott dologrongálást, ahol a forrással egyértelműen dolus, vagy culpa elkövetésről beszélnek.

A justiniánuszi Institutio szövege szerint az elkövető egyformán felel, akár szándékosan, akár gondatlanul követte el dolog rongálást (*nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur*. Inst. 4,3,3)

A gondatlan elkövetésre nézve Ulpianus azt mondja, hogy a legenyhébb (legkisebb) gondatlanság esetén is felel az elkövető (*In lege Aquilia et levissima culpa venit* D. 9,2,44).

Az elmondottakból következik, hogy az elkövetőnél a felróhatóság alapja a szándékos magatartás, és külön törvényi szabályozással esetenként a gondatlanság is. Az elkövető, ha szándékosan vagy a törvény által külön szabályozott esetekben gondatlanul valószínűsíti meg a törvényben meghatározott bűncselekményt, akkor magtartása bűnös, ami büntetés alá esik.³²

A továbbiakban tekintsük át azokat az okokat, melyek kizárják a bűnösséget, illetve a büntethetőséget.

a) Kizárja a bűnösséget a serdületlenség, a hét évnél fiatalabb kor (inpubes), és az elmebetegség (furiosus). Ezt az alábbi forrásokkal támaszthatjuk alá:

sane sunt quidam, qui facere non possunt, ut puta furiosus et inpubes, qui doli capax non est (Ulp. D. 47,10,3,1)

Vannak egyesek akik nem büntethetők, mert nem képesek tudatosan cselekedni, így az őrült és a serdületlen, akik képtelenek felismerni a dolust, azaz a szándékos cselekvés mibenlétét.

³¹ Marcianus azt vizsgálja, hogy a bűncselekményeket hogyan lehet elkövetni *delinquitur autem aut proposito aut impetu aut casu. proposito delinquit latrones, qui factionem habent: impetu autem, cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum veniunt: casu vero, cum in venando telum in feram missum hominem interfecit* (D. 48,19,11,2). A bűncselekményeket el lehet követni előre megfontolt szándékkal, erős felindulásban elkövetett szándékos magatartással, valamint casu, azaz véletlenül.

Előre megfontoltan követik el azok, akik az út szélén lesben állva megölik és kifosztják az arra járókat, erős felindulásban, aki veszekedés közben üt és ebből halál következik be, véletlenül (casu) a vadászat közben a vadra dobott fegyver ember halált okoz. Ez persze gondatlan cselekmény, úgy is kezelték a jogászok. Lásd később.

Vesd össze ZLINSZKY i.m. 37. p. A. WACKE: *Zum dolus Begriff der actio dolo*. RIDA27 354 és k. pp. A. WACKE: *Farhrlässige Vergehen im römischen Strafrecht*. RIDA26 (1979) 509-510. pp. lapon írottakkal. Wacke kiemeli, hogy a római jogászoknak nem volt nagy érdeklődése a büntetőjogi dogmatikai részek kidolgozásához, mivel a jogászok erőssége inkább a kazuisztika, mint a dogmatika volt. De a dogmatikai szabályok a kazuisztikából összeállíthatók. Mommsen i.m. 1043, szerint az ittasság hatására elkövetett bűncselekményeket enyhébben büntették. E. HÖBENREICH: *Unterlegungen zur Verfolgung unbeabsichtigten Tögen von Sulla bis Hadrian*. SZ 107. 301. p.

³² HÖBENREICH i.m. 305-308. pp. WACKE: *Fahrlässig*. 525-529. pp. SÁRY: *A büntetés célja*. 206. p. is arra az álláspontra helyezkedik, hogy ittas állapotban elkövetett büntettnél az ittasságot enyhítő körülménynek vették. WIENER A. Imre: *Büntetendőség büntethetőség*. Budapest, 1997. 181. p. a gondatlanságból elkövetett magatartás büntethetőségéről a következőket mondja: Tehát a gondatlan bűncselekmény csak külön törvényi rendelkezés alapján büntetendő. Ha büntetendő is az adott cselekmény szándékos és gondatlan elkövetése egyaránt, akkor is a gondatlan cselekményért jóval enyhébb a felelősségre vonás.

Hasonló szöveg található Modestinus D. 48,8,12 alatt felvett forrásban *infans vel furiosus si hominem occiderint, lege cornelia non tenentur, cum alterum innocentia consilii tuetur, alterum fati infelicitas excusat*.

Ha a gyerek, vagy az örült embert öl a lex Cornelia értelmében nem büntethetők, mivel a gyermeket az védi, hogy nem tudja mit tesz, az örültet pedig szerencsétlen sorsa menti ki. Ugyanaz a véleménye Modestinusnak a szülőgyilkossággal kapcsolatban is. *Sane si per furorem aliquis parentem occiderit, impunitus erit, ut divi fratres rescripserunt*. (D. 48,9,9,2)

Tehát a császári rendelkezés értelmében szülőket megölő elmebeteg nem büntethető (impunitus erit).

Érdekes álláspontot képviseltek a császári kor legkiválóbb jogászai a 7 évnél idősebb, de a 14. életévet még nem elérő ún. korlátozottan cselekvőképes (impubes infania maiores) belátási képességét illetően. Ulpianus szerint a kérdést az elkövető belátási képessége alapján kell eldönteni: *impuberem furtum facere posse, si iam doli capax sit* (D. 47,2,23). Vagyis az idősebb serdületlent, aki korlátozottan cselekvőképesnek minősül, ha már tudatos ismerője cselekménye súlyának, vagyis képes beismerni magatartásának káros voltát, akkor felelősségre kell vonni. Hasonlóan közelíti meg a kérdést a lopással kapcsolatban Gaius is: *et ob id intellegat se delinquere* (Inst. 3,208). Azt kell vizsgálni, hogy milyen a személy értelmi képessége. Tudja-e azt, hogy bűncselekményt követett el, továbbá belátja-e cselekményének helytelenségét.³³

Tehát a korlátozottan cselekvőképes személy, aki közel van a serdültség határához és képes felismerni tettének súlyosságát, továbbá azt, hogy cselekedetével valakinek valamilyen hátrányt okoz, a magatartása valakikre veszélyes, az felel tetteért, jöllehet a serdültség határát (lányok 12, fiúk 14 év) még nem érte el.

b) Forrásaink szerint kizárja a bűnösséget a tévedés.³⁴ A jog ismert ténybeli és jogbani tévedést. A jogbani tévedésre csak szűk körben lehetett hivatkozni a törvény engedélyével. Ténybeli tévedésről például akkor beszélünk, ha a megvett x rabszolga helyett y-t visszük el.

A ténybeli tévedésre nézve álljon itt Ulpianustól és Paulustól egy-egy jogeset:

si quis hominem liberum ceciderit, dum putat servum suum, in ea causa est, ne iniuriarum teneatur (Ulp. D. 47,10,3,4)

Ha valaki szabad embert megüt, miközben saját rabszolgájának véli, akkor ezért ne feleljen iniuriáért

si, cum servo meo pugnum ducere vellem, in proximo te stantem invitus percusserim, iniuriarum non teneor (Paulus D. 47,10,4)

Ha a rabszolgával ökölvívást gyakorlok, közben téged, aki a közelben állsz, akaratom ellenére megütlek, nem felelek iniuriáért (mondja Paulus).

³³ LÜBTOW: *Lex Aquilia*. 87. p. W. KUNKEL – H. HONSELL: *Römisches Recht*. Berlin Heidelberg, 1988. 365. p. MARTON G.: *A furtum mint delictum privatum*. Debrecen, 1911. 63. p. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*. Cape Town, 1990. 1010. p. SÁRY Pál: *A büntethetőségi akadályok római jogi gyökerei*. Jogtudományi Közlöny. Budapest, 1999/12. 529. és köv. pp. BRÓSZ – PÓLAY: i. m. 168. és pp.

³⁴ H. HONSELL: *Römisches Recht*. Berlin – Heidelberg, 2002. 46. p. A ténybeli és jogi tévedés különbségét vizsgálja. Mommsen i. m. 86. p. A jog nem ismerésére általában nem lehet hivatkozni – *ne vel is venia detur, qui se ignorasse edicti severitatem praetendant* (D. 48,10,15 pr.). Kivételt csak a törvény rendelkezése szerinti esetben találunk. SÁRY: *Büntethetőségi akadályok*. 531. és pp.

A jogbani tévedést a forrásaink a vérfertőzéssel házasságban élő asszonyok vonatkozásában a következőképpen szabályozzák.

A császári leirat szerint az ilyen házasságban élő nők a jog nem tudása miatt (tévedés a jogban) mentesülnek a büntetés alól, azaz nem büntethetők. Az más kérdés, hogy az ilyen házasságot meg kell szüntetni.

c) Röviden megjegyezzük, hogy egyes bűncselekmények esetében, ha az itt tárgyalt kizáró okok nem forognak fenn, akkor sem lehet büntető eljárást indítani, ha a sértett erre nem hajlandó (mai jogi szóhasználatnál élve magánindítvány hiánya esetében). Ilyen bűncselekmények a *damnum iniuria datum* (dologrongálás), *furtum* (lopás), *rapina* (rablás), *iniuria* (személyesértés), melyeket csak a sértett indíthatott. Ezeknél a bűncselekményeknél a sértett halála esetén, ha vagyoni jellegű igény merült fel az örökösöket is megillette a perlés joga. A büntetésre irányuló kereseti jogosultság tekintetében a vágyon elleni *delictumok* esetében lehet perelni, egyébként más esetekben nem. (Ulp. D. 47,1,1)

d) Büntethetőséget megszüntető okok: az elkövető halála, elévülés, kegyelem. Az elévülés intézménye ellentétben a magánjogi keresetekkel,³⁵ már a császárkor elején megjelent az egyes bűncselekményeknél. Az elévülés ideje igazodott a bűncselekmények súlyához, társadalmi veszélyességéhez. Hasonlóan mai jogunkhoz különböző hosszúságú elévülési időt alkalmaztak, a legrövidebb 1 év volt pl. populáris *actionál* (sírgyalázás esetén). Ismerték a soha el nem évülő kategóriát is pl. hazaárulás, szülőgyilkosság stb.

A császárkor második felétől megindult a törekvés bizonyos fokú egységesítés felé, a forrásokkal ez azonban nem igazolható. (Ennek ellentmondani látszik Diocletianus császár Kr. u. 293-ból való rendelete C. 8,22,12) Hisz a jusztiniánuszi kodifikáció termékeként a különböző hosszúságú elévülési idők élőknek látszanak.³⁶

Kegyelem útján való pertörlést (*abolitio*) ismertek a császárkor jogászhai, amely a büntető eljárási szakban jelentkezett. *abolitio aut publice fit ob diem insignem aut publicam gratulationem*. (Papin. D.48,16,8)

A törlés vagy nyilvánosan történt kiemelt napon, vagy valamely állami hálaadáson.

Ulpianus D. 48,16,12-ben foglaltak szerint arról beszél, hogy a *senatus consultum* folytán általános törlésre kerül sor, a császári családot ért nagy öröm, megtiszteltetés miatt majd így folytatja: *eximitur autem reorum abolitione interveniente*. A vádlott az *abolitio* következtében mentesül a vád alól.

Forrásainkból megállapítható, hogy eljárásjogi kegyelemről van szó, amely az állami ünnepekkel van összefüggésben. És kizárja a büntethetőséget kegyelmi úton.

Az elkövető halála bizonyos magánjogi igények kivételével megszünteti az eljárást. Mint ahogy Ulpianus mondja *morte crimine liberatur* (D. 48,4,11) a halállal felszabadul a bűncselekmény (a büntetés) alól. Megszűnik az eljárás a hazaárulással vádolt személyl szemben.

etsi marcellus qui crimine falsi postulabatur vita functus est ac per hoc crimen in persona eius sit extinctum, accusatio tamen non est abolita, cum tam uxorem eius quam te eodem crimine postulatos proponas (C. 9,6,2)

³⁵ MOMMSEN: i.m. 488 és köv. pp.

³⁶ ZLINSZKY: i.m. 80. p. SÁRY: *Büntethetőségi akadályok*. 537. p.

A család büntetével vádolt meghalt, ezért a bűncselekmény miatt az eljárás megszűnik (C. 9,6,3 *si is, quem homicidii seu cuiusvis criminis postulasti reum, vita functus est, frustra ob poenam desertae accusationis conveniris, cum morte eius crimen cum poena eius sit extinctum*).

Ha az, akit emberölés vagy bármilyen más bűncselekménnyel vádolnak meg, a halálával a vád a büntetéssel együtt megszűnik.³⁷

VIII. A bűncselekmény szankciója a büntetés

I. De poenis, a büntetésekről szóló rész a Digesta büntetőjogi fejezeteiben dogmatikailag a legjobbban kidolgozott, szinte elméleti szintre emelt anyagrész. Tekintettel azonban arra, hogy a bűncselekmény fogalom vizsgálatánál nem ilyen irányú feladataink vannak, így e fejezet részletes bemutatására nem kerül sor. Lényegében csak a büntetés szankció jellegével kívánunk foglalkozni, hisz ez visz bennünket közelebb a bűncselekmény fogalomhoz, illetve a fogalom meghatározásához.

Ulpianus ad felvilágosítást arról, hogy a bűncselekményeknél milyen büntetést kell kiszabni.³⁸

refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere (D. 48,19,5,2).

Fontos szempont (követelmény) a nagyobb bűncselekményekben is, vajon szándékosan követtek el valamit, vagy csak véletlenül (gondatlanul). Minden bűncselekménynél szükség van erre a distinkcióra, vagyis arra, hogy a megérdemelt (jogos) büntetést kapja a bűnös, vagy pedig enyhítést nyerjen.

A szövegből egyértelműen következik, hogy minden bűncselekményért büntetést kell kiszabni. Mégpedig olyat, ami jogszerű és az esetet figyelembe véve megérdemelt illetve, ha nem szándékos az elkövető magatartása, akkor enyhébbet kell alkalmazni. Hisz Ulpianus, mint prefectus praetorio, a császári kancellária vezetője, a jogszolgáltatás irányítója adja meg az álláspontját az egyes provinciák irányítóinak. A döntő minden büntető ügyben, ha a cselekményt a vádlott (reus) tényállásszerűen elkövetette, büntetést kell hozni.

Ugyanez a rendelkezése – kissé nyomatékosabban fogalmazva – a Kr. u. 365-ben kiadott császári rendeletnek is C. 9,47,22 *sancimus ibi esse poenam, ubi et noxa est*.

Nyomatékosan szentesítjük, megerősítjük, hogy ahol bűncselekmény van, azt büntetni kell. Ez nem új rendelkezés, hanem kialakult és törvényekben szabályozott alaptételeknek a megerősítése. *Hoc singulis quibusque iudicibus intimetur* (C. 9,47,22,3). Ezt az egyes bírósági eljárásban alkalmazni kell. Hasonló értelmű következtetésre jut Paulus is (D. 50,16,244) amikor Labeonak az egyik mondatát cáfolja. Ugyanis Labeo a következőket írja: *Si qua poena est, multa est: si qua multa est, poena est*. Azaz ahol büntetés van, ott a büntetésnek mértéke is van, továbbá mérték csak büntetésnél lehet. Ezzel

³⁷ ZLINSZKY: i.m. 34. p. MOMMSEN: i.m. 66. p. SÁRY: *Büntethetőségi akadályok*. 537. p.

³⁸ MOMMSEN: i.m. 837 p. Ijz. SANTALUCIA: i.m. 262. p. WACKE: *Fahrlässige*. 522. p. Részletesen foglalkozik a büntetés céljával WACKE (*Buße* 437. és pp.), aki a közösség érdekeit, mint alapvető szempontot mutatja be a források elemzésével. Vö. továbbá SANTALUCIA: i. m. 249. p.

szemben Paulus a következőket állapítja meg: *quia poenae certae singulorum peccatorum sunt, multae contra, quia eius iudicis potestas est, quantam dicat, nisi cum lege est constitutum quantam dicat*. A paulusi álláspont értelmében minden egyes bűncselekménynél büntetés áll. A multa viszont azt jelenti, hogy a bírónak hatalma van a büntetés mértékének a megállapítására, kivéve, ha a büntetés mértékét is megszabja a törvény. Azaz nincs választási lehetőség a bíró számára pl. rablógyilkosság esetén csak halálbüntetést lehetett kiszabni.

A bemutatott rendelkezésekből következik, hogy a bűncselekménynek velejárója, lényegi eleme a büntetés, ez a büntető eljárás feladata. Ha bebizonyosodik, hogy a törvényben meghatározott cselekményt valaki elkövette, azt a személyt büntetni kell.

2. Tekintsünk át néhány bűncselekmény tényállását a büntetést illetően.

iudices, qui tempore administrationis publicas pecunias subtraxerunt, lege iulia peculatus obnoxii sunt et capitali animadversioni eos subdi iubemus (C. 9,28,1 – Kr. u. 415).

Azt a bírót, aki hivatali működése alatt a közpénzt elveszi, a sikkasztásnál szóló lex Julia szerinti büntetést követi el, és ezért őt capitalis büntetésnek kell alávetni.³⁹

A közösség elleni erőszak büntetéséről szól Marcellus következő szövege:

lege iulia de vi publica tenetur, qui quia arma tela domi suae agrove inve villa (Marc. D. 48,6,1 pr.)

A lex Julia értelmében közösség elleni erőszak büntette miatt felel aki fegyvereket tart házában, tanyáján, földjén.

praeterea puniatur huius legis poena, qui puerum vel feminam vel quemquam per vim stupraverit (D. 48,6,3,4)

E szerint a törvény szerint büntetendő, aki gyereket, vagy nőt, vagy bárkit nemi erőszakkal meggyaláz.⁴⁰

damnato de vi publica aqua et igni interdicatur (Ulp. D. 48,6,10,2)

A közösség elleni erőszak büntetése deportálás a római polgári jog és vagyon vesztéssel.⁴¹

A törvény többféle elkövetési magatartást alakít ki, majd rendelkezik a büntetésről.

Szabad legyen néhány törvényhelyet feltüntetni házasságtörésekről szóló bűncselekményeknél különös tekintettel a büntetésekre. A házasságtöréssel kapcsolatban:

qui autem pretium pro comperto stupro accepit, poena legis iuliae de adulteriis tenetur (C. 9,9,10) aki a házasságtörés megtörténtének elősegítéséért pénzt kap, a házasságtörésre előírt büntetéssel büntetendő

eadem lege ex causa lenocinii puniatur (C. 9,9,9). A vérfertőzés büntetését is e szerint a törvény szerint kell kiszabni.

Az egyes törvényszövegek megerősítésére szolgál Papinianus szövegmagyarázata (autentikus interpretációja):

³⁹ SÁRY: *A büntetés célja*. 208. p. egy a jusztinianuszi Institutioban (4,18,9) található szöveg alapján jut arra a következtetésre, hogy a közhivatalokban bűncselekményt elkövető bírót súlyosabban büntették, mint a hasonló bűncselekményeket elkövető személyeket.

⁴⁰ Az erőszakos nemi közöszlész tényállásának bemutatását lásd MOLNÁR: *Egyes büntetőjogi törvényi tényállások az ókori Rómában és hatályos jogunkban*. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. LXI. 2002. 297–305. pp.

⁴¹ SANTALUCIA: i.m. 199. p. A közösség elleni köz és magánérszak büntetési tételét mutatja be.

ut papinianus respondit, facti quidem quaestio in arbitrio est iudicantis, poenae vero persecutio non eius voluntati mandatur, sed legis auctoritati reservatur (Marc. D. 48,16,1,4). A tény (cselekmény) megállapítása a bíró feladata, a büntetés a törvény szerint jár. E törvény szerint (házasságtörésről szóló) kell büntetni vérfertőzés miatt az elkövetőt.

A bemutatott forrásokhoz igen jól illeszkedik Macernak a következő szövege: *ex singulis causis singulae poenae irrogantur* (D. 48,16,15,1) azaz minden egyes tényállást (bűncselekményt) önálló büntetéssel kell súlytani.

Az adott forrásszövegben Macer magyarázatot ad a SC Turpillianum által hozott büntetőjogi szabályok módosításáról a törvény alkalmazóinak *ad eos, qui hodie de iudiciis publicis extra ordinem cognoscunt* (uo.) és ott fejti ki azt a tételét, hogy a korábbi törvényeket és az újonnan hozott törvényt együttesen kell alkalmazni, hisz minden bűncselekményre külön büntetést írnak elő.

A bemutatott forrásokból megállapítható, hogy szinte a modern tényállási elemeknek megfelelően az egyes bűncselekményeknél hiánytalanul megjelenik a büntetéssel való fenyegetettség. A forrásszövegek egyértelművé teszik, hogy a bűncselekmény fogalmi eleme a büntetés. Annak ellenére, hogy szó szerint nem mondták ki (vagy csak más megfogalmazásban használták) érvényesült a nulla poena sine lege elve.⁴²

IX. Végkövetkeztetések

A bemutatott forrásokból a következő megállapítások tehetők:

a) Érvényesült a jogellenesség elve figyelemmel a társadalomra veszélyességre. A törvények határozták (tiltották) meg, azt a magatartást, amelyeket bűncselekménynek minősítettek. Aminek a megsértése a társadalom érdekeivel ellentétes volt, veszélyeztetete a közösség érdekeit, biztonságát, az egyes emberek életét, jogait és vagyonát. Ez a magatartás jogellenesnek minősült, mert az ilyen cselekmény a társadalom biztonsága, valamint a társadalom érdekében hozott törvényekkel szemben állt.

b) A vizsgált rendelkezések alapján aggálytalanul megállapítható, hogy egyes bűncselekményeknél megkívánt és megalkotott volt a tényállásszerűség. (Ki, kivel szemben, milyen magatartást tanúsít, ez a magatartás milyen bűncselekményt valósít meg, továbbá az elkövető bűnössége miatt a törvény milyen büntetés kiszabását rendeli.) Ez a tényállásszerűség világosan és félreérthetetlenül tükrözte az egyes bűncselekmény fajták ismérveit.

c) Az adott tényállásnak a megvalósítása többnyire csak szándékos magatartással érhető el. Néhány eset kivételével a cselekmények velejárója szándékosság, mint ahogy Paulus mondja, a szándékosság magából a cselekményből állapítható meg.

⁴² ZLINSZKY: i.m. 54. p. MOLNÁR I.: *Büntető- és Büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei*. Acta Jur. et Pol. Szeged, 1996. 170. p.

Néhány esetben a törvényhozó a gondatlanságból elkövetett cselekményeket is büntetni rendelte. A gondatlan magatartás esetenkénti büntetését a törvényhozó kifejezetten megjelölte. Ebből pedig az következik, hogy bűnösség nélkül nincs bűncselekmény. A bűnösség is fogalmi eleme lett a bűncselekménynek.

d) A törvénytörvények rendelkeznek arról, hogy a különböző bűncselekményeket, milyen büntetéssel kell sújtani. A legtöbb esetben a bíró számára mérlegelési lehetőséget biztosít a jogalkotó a különböző büntetési formák közül való választásra. De maga a jogalkotó előírhat ugyanazon bűncselekménynél másfajta büntetés alkalmazását rab-szolgára illetve szabad emberre (D. 48,19,28,16). A szabad emberre nézve is választási lehetősége volt a bírónak a büntetés kiszabásakor. A súlyos bűncselekmények büntetését a törvények *capitalia sunt* előírással jelölték (D. 48,1,2). Ez, a bíró számára háromféle büntetés kiszabására adott választási lehetőséget: halálbüntetés, életfogytiglani bányamunka, avagy a római polgári jog elvesztése szigetre való száműzetéssel. Ha a bűncselekmény igazolást nyert a bírónak büntetést kellett kiszabni, mint ahogy a császári rendelkezés előírja: *sancimus ibi esse poenam, ubi et noxa est* (C. 9,47,22).

Az elmondottak alapján a források tanúsága szerint a bűncselekmény fogalmat a következőképpen lehet meghatározni: Bűncselekmény az a jogellenes (társadalomra veszélyes) tényállásszerű és bűnös, azaz szándékos egyes esetekben gondatlan magatartás, amit a törvény büntetni rendel.

Figyelemmel a mai magyar büntetőjog tudományában elfogadott bűncselekmény fogalomra, azt lehet mondani, hogy nincs lényeges különbség a régi és a mai bűncselekmény fogalom között. Következik ez abból – a társadalmi viszonyok különbsége ellenére –, hogy a természetes ratio szellemében eljáró filozófiai képzettséggel rendelkező jogtudósok a büntető jog szabályozását, az élet által megkívánt követelményeknek megfelelően készítették el. Az életviszonyok megváltoztak ugyan, de az emberi természet nem, ezért manapság is hasonló módon kell védeni az emberi értékeket, az emberi életet, figyelemmel a társadalom érdekére, mint kétezer évvel ezelőtt. Ennek legfontosabb s egyben szükségszerű eszköze a büntető jog.

IMRE MOLNÁR

MERKMALE DES ANTIKEN RÖMISCHRECHTLICHEN
VERBRECHENSBEGRIFFES

(Zusammenfassung)

Das Ziel des Aufsatzes ist es, das Definieren des römischen Verbrechensbegriffes, mit besonderer Rücksicht auf den heutigen ungarischen Verbrechensbegriff. Die Untersuchung wurde aufgrund primärer Quellen gemacht, weil ähnliche Versuche in der modernen Romanistik kaum zu finden.

Es wurde im ersten Schritt vorgestellt, dass es zwischen *delictum* und *crimen* keinen wesentlichen Unterschied gibt. Beide Kategorien bedeuten Verbrechen, der Wortgebrauch ist oft zweideutig. Ein Unterschied ist nur im Verfahren festzustellen. Die *delicta* werden im Zivilprozess, die *crimina* aber im öffentlichen Strafprozess beurteilt, nach den Quellen aber bei *delictis* auch ein *criminaliter* Prozess erlaubt ist.

Es wurde den Quellen entnommen klar, dass ein Strafprozess erst nach einem rechtswidrigen Verhalten eingesetzt werden konnte, d. h. nach der Idee *nullum crimen sine lege*. Als eine Folge der Rechtswidrigkeit ist die Gefährlichkeit für die Gesellschaft. Die einzelnen Verhalten wurden aufgrund dieser Gefährlichkeit für die Gesellschaft zu Verbrechen nominiert.

Die einzelnen Verbrechen wurden tatbestandsmäßig herausgearbeitet. Es wurden der Täter (*si quis*), der Tatbestand (*de re civitatis aliquid subripiat*), das Tatverhalten und die Sanktion (*poena parricidii punietur*) bestimmt. Besonders die Regelung der Tötung ist herauszuheben, die sowohl in System als auch in verschiedenen Varianten den heutigen Lösungen völlig entspricht.

Ohne Schuld ist keine Strafe. Der Grund ist das vorsätzliche Verhalten, wenn aber das Gesetz auch die fahrlässige Handlung für strafbar hält, so auch sie sanktioniert worden sind. Die Schuld ist eine Grundfrage zum Verbrechen. Die Ursachen des Ausschlusses der Schuld (Alter, Irrtum, seelische Krankheit) sowie der Strafbarkeit (Tod, Verjährung, Gnade) wurden wie heute geregelt.

Die Strafe ist eine unvermeidbare Sanktion des Verbrechens (*praeter ea punitur huius legis poena, qui*). Es gab kein Verbrechen, wo keine Strafe vorgesehen war. Wie eine kaiserliche Verordnung treffend formuliert: *sancimus ibi esse poenam, ubi et noxa est*.

Es lässt sich nach der Untersuchung feststellen, dass der römische Verbrechensbegriff folgenderweise definiert werden kann: Verbrechen ist das rechtswidrige (für die Gesellschaft gefährliche), tatbestandsmäßige und schuldige (d.h. vorsätzliche, bzw. fahrlässige) Verhalten, das vom Gesetz durch eine Strafe bedroht wird. Das ist im Grunde genommen mit dem heutigen Verbrechensbegriff identisch.